

A stílus a nyelvben

Pethő József: A stílus a nyelvben. Kognitív stilisztikai tanulmányok

Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2023, 222 o.

A közelmúltban látott napvilágot Pethő József *A stílus a nyelvben. Kognitív stilisztikai tanulmányok* címet viselő monográfiája, amely, ahogyan azt a szerzői előszóban is olvashatjuk, az elmúlt 12 év különböző folyóiratokban és konferenciakötetekben megjelentetésre kerülő stíluselméleti, lírai műveket elemző, fordításstilisztikai és a stilisztika nyelvpedagógiai összefüggéseit vizsgáló tanulmányokat adja közre. A kiadványt a szerző a szélesebb olvasóközönséghez való eljutás, illetve az írások újabb, talán produktívabb értelmezésének reményében állította össze (7. o.).

A három nagy fejezetből álló monográfia a stílus és jelentés különböző aspektusai köré szerveződik.

Az első fejezet *A stílus, jelentés, nyelvhasználat* cím alatt öt, a funkcionális stilisztika kérdéskörébe sorolható írást tartalmaz. A *Stílus és szövegtípus* címet viselő tanulmányban a szerző a stílus létrejöttét a kommunikációs alaphelyzet alkotóelemeinek koherenciája, illetve a szöveg partitúramodellje által igyekszik jellemezni, kiemelve azt, hogy „a stílus csak bizonyos határok között köthető szövegtípushoz, azaz a szövegtípusok és a stílustípusok között nem mereven rögzített a kapcsolat” (14. o.). Ezt követően részletes áttekintést kaphatunk a szövegtípológia kérdéskörét vizsgáló nemzetközi és hazai szakirodalom eredményeiből, külön kitérve a szövegtan és a stilisztika közötti viszonyra, amely kapcsán Pethő József azt hangsúlyozza, hogy „a különböző szöveg- és stíluselméletekből adódó megközelítési módok következtében mind a stílustulajdonságok szövegtani, mind a szövegtulajdonságok stilisztikai inkorporálása jellemző, ez pedig a két diszciplína közötti határok elmosódásához, sőt feloldódásához vezethet” (17. o.). Az írás összefoglalásában a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy „a stílus funkcionális leírása összességében és az egyes szövegek elemzésében sem lehetséges a szövegtípusra való tekintet nélkül. A stílus szerepének leírása ugyanis csak a szövegtípusnak mint egy adott cselekvésmintához tartozó nyelvhasználati mintának a leírásába integrálva lehet komplex, másképpen szólva: csak így lehet funkcionális, nyelvhasználat-központú” (20. o.).

A fejezet második tanulmánya a *Nyelvi stílus és régió* címet viseli, s ahogyan a szerző fogalmaz „arra a kérdésre fókuszál, hogy miképpen közelíthető meg a régió fogalma a nyelvi stílus szempontjából, illetve – a másik oldalról közelítve – arra a kérdésre, hogy a stílusleírást az elmélet és a gyakorlat (elemzés) szintjén hogyan árnyalhatja, gazdagíthatja a mai magyar régiók meglétének, a regionalitásnak a figyelembevételé” (24. o.). Az írásban Pethő József részletes elemzés alá veti a stílus és a régió fogalmát, felhívva a figyelmet arra, hogy mivel a „stílus és régió kapcsolatát nem tárgyalják a stilisztikai munkák”, így az „elvi-módszertani kérdésekre is választ kell keresni” (27–28. o.). A szótárak stílusminősítései és a regionális stílusérték-különbségek szemléltetése céljával a *Magyar értelmező kéziszótár* és a *Termini magyar–magyar szótár* anyagait veszi górcső alá, hangsúlyozva azt, hogy a szótár „jó lehetőségeket kínál a stilisztikai összevetésekre, nevezetesen leginkább arra, hogy a magyarországi nyelvhasználatban megjelenő stílusértékeket összevessük a más régiókban megjelenőkkel” (29. o.). Mindemellett arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyes régiók között a szókészleten túlmutató stíluskülönbségek további kutatási lehetőségekkel szolgálnak.

A *Metaforizáció és nyelvszemlélet a nyelvújítás diszkurzusában* címet viselő írásban a Kazinczy által a nyelv, illetve a nyelv megújításával kapcsolatos metaforizáció vizsgálata során a metaforák mellett a képi konceptualizáció más megvalósulásait, így a hasonlatot, a képi analógiát is figyelembe vette a szerző (38. o.), hangsúlyozva azt, hogy „a metaforikus konceptualizáció szerepének további feltárása hozzájárulhat a nyelvújítás és annak hatásai teljesebb megértéséhez” (47. o.).

A következő, a *Szójáték és blending a reklámokban* című írásában Pethő József az elsősorban marketing szereppel bíró, sajátos szövegtípusokban, vagyis a reklámokban megjelenő szójátékokkal és a fogalmi ötvözéselmélet e téren való alkalmazásának a lehetőségeivel foglalkozik, felhívva a figyelmet arra, hogy „reklámoknak manapság egyre inkább figyelemfelkeltőknek, meglepőknek kell lenniük” (50. o.), s ehhez jó alapként szolgálnak azok a kifejezések „amelyeknek a jelentése két mentális tér alkalmi vegyüléséből emergens módon, tehát nem begyakorolt, nem megjósolható módon jön létre egy új jelentésszerkezet kialakulásával” (55. o.).

A fejezet utolsó, *A stílus szociokulturális rétegzettsége hírportálok kommentjeiben* címmel írt tanulmányában a szerző a netnyelvészet egy specifikus szegmensének, nevezetesen hírportálok kommentjeinek stilisztikai elemzésével próbálkozik meg, hangsúlyozva azt, hogy bár „a kommentet általában műfajnak, azaz szövegtípusnak tekintik”, véleménye szerint ugyanakkor „a komment (önmagában) nem tekinthető szövegnek, hiszen egy komment értelemszerkezete prototipikus formában és általában nem autonóm, azaz a komment csak az alapul

szolgáló publicisztikával és/vagy a többi kommenttel együttesen kommunikációs egység, illetve értelmi egység” (61. o.). A stílus szociokulturális rétegzettsége kapcsán kitér a magatartás, a helyzet, az érték, az idő és a hagyományozott nyelvváltozatok kommentekben betöltött szerepére is, felhívva a figyelmet arra, hogy „a nyelvhasználatnak ezen a sajátos színterén is megfigyelhető a stílusváltozatoknak egy olyan sokszínűsége, amely a korábbi nyelvhasználatban nem volt tapasztalható, legalábbis a szélesebb nyilvánosságának szánt kommunikációban” (70. o.)

A második, *Stílus és jelentés az irodalomban* címet viselő fejezet nyolc írása az irodalmi stilisztika kérdéskörébe tartozó írásokat gyűjti össze. Az első tanulmány a *Metafora és poétikusság* első részében a fogalmak meghatározása során a szerző kiemeli, hogy a különböző elméletek szerinti értelmezésen túl „jelentős eltéréseket láthatunk a szakirodalomban, hogy milyen nyelvi szerkezeteket, jelenségeket sorolnak a metafora fogalma alá” (76. o.). A metaforák kapcsán Pethő József szerint alapvetően három, egymással szoros összefüggést mutató kategóriát érdemes elkülöníteni: hétköznapi (köznyelvi) metaforák; a hétköznapi nyelvhasználat poétikus metaforái; a szépirodalom (poétikus) metaforái (79. o.). A jövőbeli kognitív poétikai metaforaelemzések kapcsán a szerző számos lehetséges feladatot határoz meg, többek között „a poétikus metaforák empirikus, a befogadói értékeléseket, műveleteket vizsgáló kutatását” (84. o.).

A következő írás *A nyelvi képek jelentésképző szerepe Kölcsey lírájában* címet viseli, s a költő „erősen retorizált” nyelvhasználatának stílussajátosságait „a Zrínyi éneke (Zrínyi dala) és Zrínyi második éneke címen ismert műveknek az újabb szempontokat bevonó nyelvészeti-stilisztikai vizsgálatával, konkrétan: a funkcionális kognitív stilisztika elveire és módszereire támaszkodva” (87. o.) próbálja meg elemzés alá vetni, kiemelve, hogy a „két szövegnek a címek által is kifejezett dialógusa és a szűkebben értett tematikai párhuzama mellett feltűnő a képi világban megmutatkozó paralelizmusa is” (88. o.). A versek kapcsán Pethő József arra is utal, hogy ezekben „olyan metaforikus szerkezetek jelennek meg, amelyek a stílusstruktúrában szövegszervező szerepűvé válnak, ezáltal a szövegértelem alakulásának is meghatározó tényezői lesznek” (92. o.)

A fejezet harmadik tanulmánya a *Képiség jelentésstilisztikája a Toldi* estéjében címmel került közreadásra, s olyan kérdésekre keresi a választ, mint a képszerkezetek és képrendszer összefüggései, az érzelmek képi konceptualizációjának lírai jellege, a „költői” metaforák stílushatása és hozzájárulása a szövegértelemhez, illetve a hasonlatok néhány jelentésstilisztikai jellemzője. A szerző az elemzett mű kapcsán kiemeli, hogy „stílusszerkezetében kitüntetett szerepe van a nyelvi képeknek, ezek nem pusztán retorikus elemként, díszként jelennek meg, hanem szervesen és jelentős mértékben hozzájárulnak a szöveg poétikusságához, lírai jellegéhez” (106. o.).

Az *Önmegszólító versek személyjelölő konstrukcióiról* szóló írásban Pethő József arra is rávilágít, hogy „sok esetben az önmegszólítónak minősített versek nemcsak az én megszólításaként való értelmezést kínálják fel, hanem egyéb értelmezési lehetőségeket is, például az általános érvényű (általános alanyként) való értelmezés lehetőségét, másfelől azt is figyelembe kell vennünk, hogy az önmegszólítás csak az aposztrófikus fikció keretében értelmezhető önmegszólításként, mivel a lírai szövegek alaptermészetüknél fogva eleve az olvasót, a befogadót szólítják és egyúttal »szólaltatják« meg” (110. o.). Az írás részletesen elemzi az önmegszólító vers alapmodelljét és újabb megközelítéseit, illetve Vörösmarty Mihály, Arany János és Babits Mihály versein szemlélve az önmegszólító vers poétikai változatait. Az elemzéseket összegezve a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy „ellentétben az alapmodell látszólagos »egyszerűségével«, egyneműségével – rendkívül változatos poétikai struktúrákban, jelentősen eltérő esztétikai minőségeket és szövegértelmet kialakítva fordulhat elő” (122. o.).

Az ötödik írás *A személyjelölés és az aposztrófé konstrukciói Kosztolányi Dezső Számadás című kötetében* cím alatt az aposztrófikus dialógus és a lírai monológ konstrukciói kapcsán a kötet versei által szemlélve részletesen szót ejt az önmegszólító versekről, az aposztrófikus beszéd stabilizálhatatlan helyzetéről, a befogadóhoz való közvetlen odafordulás konstrukcióiról, a megnevezett, illetve a nem azonosítható aposztrófikus megszólítottokról. A szerző ezek összegzéseként kiemeli, hogy „a személyjelölés, illetve az aposztrófikus eljárásokra irányuló elemzés is azt mutatja, hogy Kosztolányi újfajta versbeszédet valósít meg a Számadásban” (140. o.).

A következő írás *A Személyjelölés konstrukciói a fordításban (Kosztolányi verseinek német fordításai alapján)* címet viseli, s három vers forrás- és célnyelvi szövegét vizsgálja tüzetesebben, ezek a következők: Megállt az óra, Hajnali részegség és az Akarsz-e játszani?. Pethő József az elemzések alapján arra a következtetésre jut, hogy „a lírai versszövegek műnemspecifikusan eleve összetett és bár – szintén szorosan a műnemhez kötődő – tipikus sémákra épülő, de az egyedi megvalósulásokban mind szemantikai-stilisztikai, mind grammatikai-szerkezeti szempontból rendkívül változatos személyjelölő konstrukciói a fordításokban olykor jelentős módosulásokkal jelennek meg” (153. o.).

Az *Egység az ellentétben. Móricz és Krúdy szépprózájáról összehasonlító stilisztikai megközelítésben* címet viselő írásában a szerző elsőként a két író alkotásaiban és életművében megjelenő ellentétekre hívja fel a figyelmet, de ezzel egyidejűleg azt is leszögezi, hogy „nem előfeltevések vagy reflektálatlan szakirodalmi előzmények alapján kiindulópontnak tekintett különbségek leltározása vagy deduktív jellegű illusztrálása, bizonyítása a célja, hanem ezzel éppen ellenkezőleg az ellentét helyett az egységet” kívánja keresni (157. o.).

Ehhez kapcsolódóan részletesen kitér a két írónál felfedezhető témabeli hasonlóságok (mint például a szülőföld vagy a dzsentrí) bemutatására, az ételek és az étkezések szimbólummá emelésére, az új stílus teremtésére, illetve a képi és a narrációs sajátosságok megjelenésére.

A következő, *Móricz Zsigmond műveinek német fordításairól* címet viselő írás Pethő József szavaival élve olyan jelenségekre fókuszál, mint például „az élőbeszéd nyelvi formáinak megjelenése, különös tekintettel a nyelvjárási vagy nyelvjárási elemekre, a stílus szociokulturális rétegzettsége és a személyjelölés konstrukciói közül a tegezés-magázás változója”, kiemelve azt, hogy „a fordításstilisztikai elemzések tanulsága szerint e szempontok alapján a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegek között releváns különbségek mutatkoznak” (180. o.).

A harmadik fejezet három tanulmánya *A stílus és jelentés nyelvpedagógiai aspektusai*-t járja körbe. *A stilisztika a mai magyar nyelvtudományban és anyanyelvi nevelésben* címet viselő első tanulmány, ahogyan azt a szerző is megfogalmazta „főként magyarországi stilisztikai kutatások közelmúltját, jelenét, illetve a részben már most kirajzolódó jövőbeli irányait kívánja vázolni abból az aspektusból, hogy az érintett újabb kutatási eredmények miképpen jelentek meg eddig, illetve miképpen jelenhetnek meg a jövőben a folyamatosan megújuló anyanyelvi nevelésben” (185. o.)

A fejezet második, *Metszéspontok: stilisztikai ismeretek a magyar nyelv- és az irodalom tankönyvekben* című írásában Pethő József azt próbálja meg bemutatni, hogy az miként jelenik meg a metaforával kapcsolatos ismeretanyag az OFI és a különféle kísérleti nyelv és irodalom tankönyvekben. Ezzel kapcsolatosan a szerző kiemeli, hogy „minden évfolyamon kínálkoznak olyan lehetőségek, amelyekkel a funkcionális, nyelvhasználat-központú nyelvszemlélet és szakmódszertan jegyében a hatékonyságot segítő »hidakat« lehet építeni az irodalomtanítás és az anyanyelvi nevelés között” (201. o.).

A fejezet, és egyben a kötet utolsó írásában *A szemantikai alapkategóriák nyelvpedagógiai jelentősége* kapcsán a szerző Kemény Gábor szavait idézve kiemeli, hogy „stilisztikát a szaknyelvészeti diszciplínák közül a legrégebbi és a leginkább bensőséges viszony a szemantikához fűzi. Vannak témakörök, melyeknek kutatása során nem is igen lehet (persze, nem is kell) eldönteni, hogy a vizsgálat, amelyet végzünk, jelentéstani-e (még) vagy (már) stilisztikai” (204. o.). A kérdéskört Pethő József nem csupán az anyanyelvi nevelés szempontjából próbálja meg körbejárni, de részletesen kitér arra is, hogy miként jelennek meg a szemantikai alapkategóriák az idegen nyelvek tanulásában. Ezek kapcsán arra figyelmeztet, hogy „érdemes lenne a tankönyvek, munkafüzetek szemantikai anyagának és tágabban: szemantikai vonatkozásainak áttekintése a korszerű funkcionális nyelvészet szemléletmódja alapján”, hiszen „a szemantikai kategóriák nyelvbeli megjelenésének beható ismerete döntő mértékben elősegítheti mind az

anyanyelvet, mind az idegen nyelvet tanuló diákok nyelvi – főképp stilisztikai, szociolingvisztikai alapozottságú – tudatosságának és ezzel együtt természetesen kommunikatív készségeinek, kompetenciáinak fejlődését” is (216. o.). A kiadványt a benne szereplő tanulmányok első közlési helyének listája zárja.

Pethő József munkásságát kicsit is ismerve egyértelműen kijelenthető az, hogy a vizsgált kérdéskörök kapcsán megjelent írások tekintetében a szerző komoly szelektálást kellett, hogy végezzen a korábbi munkái között, s az is, hogy a közreadott kiadvány maximális mértékben betöltsi az előszóban megfogalmazott igényeket.

Beregszászi Anikó, Gazdag Vilmos

Beregszászi Anikó, habilitált doktor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, professzor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Gazdag Vilmos, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

Берегсасі Аніко, доктор з гуманітарних наук. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, професор. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

Anikó Beregszászi, habilitated doctor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, full professor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Vilmos Gazdag, PhD, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.